

SZEMLÉK, VITAKÉRDÉSEK, KISEBB CIKKEK.

Teendők a magyar filozófia történelmének ügyében.

A magyar filozófia története nagyjában véve ma is ismeretlen terület előttünk. Találkozunk ugyan idők folyamán itt-ott törekvésekkel, amelyek a magyar gondolkodás valamely kiemelkedő alakjának életét és gondolkodását igyekeznek velünk megismertetni, de öntudatos és tervszerű kutatásnak nyomait hiában keressük. Történelmünk iránt e téren semmi hálával nem viseltetünk és az sem ötlük eszünkbe, hogy *gondolkodásunk* multjának ismerete az egész magyar szellemi élet ismerete szempontjából nélkülözhetetlen. Nem nélkülözheti a magyar gondolkodás történelmének ismeretét senki, aki a magyar szellem bármely irányú megnyilatkozásával tisztába jönni s azt a maga lényege szerint megérteni akarja. Kétségtelen ugyanis, hogy a filozófiai kísérletek, bármily szerények lettek legyen is, az illető kor műveltségének kialakulására befolyással bírtak. Kimondhatjuk bátran, hogy az előttünk élt nemzedékek gondolkodására sokkal nagyobb és mélyebb hatással volt a filozófia, mint a frissebb nemzedékekére, amelyek többet beszélnek talán a filozófiáról, de a filozófiai éthosszal aligha bírnak.

A filozófiai iskolázottság régen nálunk is az általános műveltség alkotórészéül tekintetett s ennek megfelelően az iskolai tantervekben is komoly stúdium gyanánt szerepelt. A teológiai és a jogi tudományok integráns részéül tekintetett a filozófia, amelyet nemcsak felületesen érinteni, hanem amelybe alaposan elmélyedni kellett mindenkinek, aki a tudományos képzettségre és az azzal járó megbecsülésre igényt tartott. A reánk maradt, de természetesen alig ismert, régi tankönyveink ékes bizonyosságot szolgáltatnak amellett, hogy a filozófia kedvelt és elterjedt tárgy volt iskoláinkban, ahonnan a történelem iránt nem sok érzékkel bíró elmék száműzték majdnem teljősen. Az a kis lélektan és száraz logika, ami még megmaradt kegyelemkenyérre, csak éppen arra jó, hogy megfélemlítse a filozófia iránt komolyan érdeklődő ifjút. A középiskolában némileg elriasztott tanuló azután az egyetemen is csak úgy félvállról veszi a filozófiai tanulmányokat s kilépe az életbe, a filozófia iránt sem érzéket, sem érdeklődést nem mutat. Talán ez az oka annak is, hogy a mai nemzedék filozófiánk multja iránt sem mutat érdeklődést. Hogy is érdeklődjék a filozófia multja iránt az, aki a filozófia jelene iránt sem érdeklődik? Ha filozófiai oktatásunk multjá-

ból nem csináltunk volna tabula rasat, filozófiai műveltségünk mai állapota bizonyonnyal más képet mutatna; de egészen bizonyosan más képet mutatna *egész* műveltségünk is: mélyebb, átfogóbb, lényegre-törőbb lenne.

A magyar *szellem-történet*, ha valóban célt akar érni, a magyar filozófiai gondolkozás történetét nem nélkülözheti. A magyar filozófia története nemcsak a magyar művelődéstörténetnek képezi egyik leg-becsesebb fejezetét, hanem a magyar szellem lényegének, kifejlésének, jellemének ismerete szempontjából is nélkülözhetetlen. A magyarság társadalmának szellemi képe, egyházi, iskolai, állami életre vonatkozó felfogása, műveltségének a különböző korszakokban való különböző-formálódása nagy részben hiányosan és felületesen ismert marad mind-addig, amig tisztán nem látjuk azt, hogy melyek voltak azok a filozófiai eszmék és meggyőződések, amelyek az illető korszak iskoláiban szó-vivőkre és terjesztőkre találtak. Mert hiszen az iskolázásnak akkori rendszere mellett a filozófiának előadó tanára a maga bölcséleti állás-pontját és meggyőződését kifejezésre juttatta nemcsak szoros értelem-ben vett filozófiai előadásain, hanem mindazon tárgyak körében is, amelyeknek előadása reá bízott. Egészen bizonyos például, hogy *Apáczai Cseri János* Cartesianismusa nemcsak kis logikácskájában jutott diadalra, hanem érvényesült mindazokban az előadásokban, amelyeknek tartását az iskola vezetősége reá bízta. Hasonlóképen *Marosvásárhelyi Teőke István*, nagyenyedi tanár, Descartes filozófiai rendszeré alapján adta elő a természettant és fizikát is, még pedig kísérletekkel illusztrálva a magyarázott tételeket. Könyve, melyben a kísérleteket tanítványai által készített fametszetű ábrák szemléltetik, tudománytörténeti szempontból is figyelmet érdemel. Hogy korunk-hoz közelebb eső időből is említsünk egy példát: *Köteles Sámuel*, a nagyenyedi Bethlen-kollégium híres tanára, hazánkban Kant filozófiájának egyik úttörője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a maga erőteljes és határozott kantianizmusát éppen nem tartotta titokban akkor sem, amikor más, főleg jogi stúdiumok előadásával bízta meg a kollégium előjárósága. Mindebből pedig az következik, hogy egy-egy korszak intelligens középosztálya egy meghatározott filozófiai állás-pont és világnézet szögéből tekintette a dolgokat, azaz életműködésében is bizonyos filozófiai szempontok irányították. Egységesen kialakult filozófiai álláspont kötötte össze egymással nemcsak a lelkeseket és a tanárokat, hanem ügyvédek, bírákat, orvosokat, sőt igen sok esetben a fő- és középnemességet is. Innen van Erdély fejedelmi korszaká-nak, de később e korszak örökségéért a későbbi korszakoknak is az egységes és bámulatosan tömör szellemi konzisztenciája, amely Erdély művelődéstörténetének, kivált Bethlen Gábor óta, egyik leg-jellemzőbb vonása. *A magyar filozófia kritikai története megvilágo-sítja és öntudatosítja a magyar művelődés történetét.*

De a magyar filozófia tüzetes és kimerítő története becses ada-

lékokat fog szolgáltatni a filozófia *egyetemes története* számára is. Meg fogja ugyanis ismertetni azokat a hatásokat, amelyeket Európa kiváló gondolkozói és a különböző filozófiai áramlatok a magyar gondolkozásra és a magyar tudományosságra gyakoroltak. Nemcsak a magyar kultúra szempontjából érdemes megvizsgálni, hogy pl. a felvilágosodás bölcselete mikor és hogyan hatott a magyar szellem fejlődésére, hanem a felvilágosodás filozófiájának ismeretére is hasznos annak megállapítása, hogy a felvilágosodás melyik alakja, mely tana milyen irányban és mily mértékben hatott a magyar szellemi életben? És a scholastika története sem lesz teljes, hogyha a magyar scholastika története merőben hiányozni fog abból. A magyar Kantianismus története pedig a Kantianismus általános történetének integráns része. Nem lehet kétséges, hogy a filozófia egyetemes történetének tartozunk azzal, hogy a magyar filozófia történetét végre megírjuk és tervszerűen folytassuk ott a munkát, ahol Erdélyi János elhagyta.

Ha pedig az utilisták azt a kérdést vetik fel előttünk és ellenünk: mi haszon fog származni nemzetünkre és népünkre abból, hogy valaki majd a magyar filozófia történetét gondos, kritikai előmunkálatok után meg fogja írni? — e kérdésre is készek vagyunk megfelelni. Haszon mindenekelőtt már az, amit fennebb kifejtettünk: a magyar filozófia kritikai története megvilágosítja művelődéstörténetünknek nem egy korszakát és becses adalékokat szolgáltat az egyetemes filozófia történetéhez is. E kettős haszon mellett még egy előkelő haszon származik a magyar bölcsélet történetének megírásából. E haszon abban nyilatkozik meg, hogy a magyar filozófia története a *magyar nép szellemi habitusának ismeretéhez* is hozzájárul sok becses jellemvonással.

A magyar filozófia története kézzelfogható bizonyossággal fogja megmutatni, hogy a magyar nép a maga szellemi diszpozíciójánál és reáterméségénél fogva már természettől azon népek közé tartozik, amelyek nem csupán a szellem alkotásainak gyarapítására igyekeznek, hanem maga az alkotó szellem iránt is érdeklődéssel viseltetnek, amikor bölcséletileg is törekednek megérteni magát az önértékű és ősválójú szellemet. Hol jártak némely népek és mit cselekedtek a műveltség mezején akkor, amikor nálunk Apáczai Cséri János már Descartes rendszerén elmélkedett és a filozófiának nélkülözhetlenségéről tartott előadásokat?

Valóban, a magyar filozófia története tanubizonyosságot fog tenni arról, hogy az a nép, amelyet Széchenyi méltán nevezett a „Kelet népének“, mihelyt hazát alapított Európában és itt gyökeret vert, azonnal szükségét érezte annak, hogy szoros kapcsolatba lépjen Nyugat szellemével és keresztény műveltségével. Ez a kapcsolat nem kis jelentőségű volt a magyar nép lelkeségének kialakulására és nem kevesebbet jelentett, mint hozzászokást a nyugati gondolkozás kategóriáihoz. Ezeket a kategóriákat elsősorban az egyházi és a jogi élet szolgáltatta, hogy azután a scholastica theologia egyenesen a filozófiai kategóriák

íránt tegye fogékonnyá legalább azokat, akik az egyháznak vezetésére hivattak el. Már egészen korán lesz nevezetessé a *csanádi iskola*, amelynek filozófiai jelentősége is kétségtelen, de amelyről a magyar filozófia története eddig vajmi keveset tud. Jogos önérettel állapíthatjuk meg, hogy a scholastika befolyásától le napjaink bölcséleti mozgalmaiig nincsen Európában egyetlen jelentős filozófiai áramlat, melynek többé-kevésbé élénk hatása nemzetünk szellemi életében és tudományos munkásságában érezhető ne lett volna. Tény az, hogy minden európai bölcséleti mozgalomnak hullámverése aránylag korán eljutott iskoláinkhoz, és tény az is, hogy minden európai filozófiai mozgalomnak utolsó hulláma is itt ült el véglegesen, jeléül annak, hogy Kárpátok-koszorúzta földön túl kezdődik az a semleges kultúr-öv, amely nem rendelkezik sem Nyugatnak, sem Keletnek autochton műveltségével, mert népci többre soha sem vágyva, megelégednek a két kultúrának külsőségeivel. Brassó temploma, mely a gótikus művészetnek Európa Keletén legvégső alkotása, kifejezően szimbolizálja azt, hogy itt véget ér az európai kultúra köre, amelyen túl, főleg a multban, csak szórványosan kultúrjelenségekkel, de nem szerves és lélekben gyökerező kultúrával találkozunk.

Mindezeket a tényeket azonban a magyar filozófia rendszeresen és az összes feltalálható okmányok alapján megírott történetének kell bizonyítania.

A magyar filozófia kritikai története nagy haszonnal jár a magyar nép szellemiségének ismeretére is. *Fichte* megjegyzése szerint, hogy miféle filozófiát választ valaki, az attól függ, hogy miféle ember az illető. Ez a megjegyzés illik és talál nemcsak az egyesekre, hanem a népekre és nemzetekre is. Egyetlen ponton sem nyilatkozik meg valamely nemzet le'kisége és szellemének belső alkata oly élesen s világosan, mint bölcséletében. A hindu nép lelki világa ott tükröződik vissza bámulatos tisztasággal és fényel az Upanishádok elmékedéseiben s az Atmanról szóló tanból az egész hindunép szelleme hangzik felénk. A Kong-cse, Lao-cse, Dsiad-cse stb. kínai bölcselők tanításai nem egyéb, mint a kínai nép szellemiségének ábrázolása. Vagy mit szóljunk arról a viszonyról, amely a görög nép szellemi alkata és a görög nép filozófiája között fenn áll? Sokrates, Platon, Aristoteles, Plotinos, egytől-egyig oly tipikus megváltítói a görög szellemnek, hogy nélkülük a görög szellem ismerete majdnem lehetetlen.

Ha már most ilyen szoros és vérbeli kapcsolat áll fenn a nemzetek s filozófiájuk között, ha a német, angol, francia, olasz nép szellemének leghívebb kifejezője: bölcsellete — amire nézve olvasásraméltó *Wundtnak* „Die Nationen und ihre Philosophie“ c. műve, amely ugyan sokban egyoldalú, de alapjában helyes koncepciót tartalmaz, — ha, ismételjük, ilyen szoros kapcsolat áll fenn a nemzetek szellemisége és a nemzetek bölcselete között, akkor természetszerűen lehet és kell valamely nemzet filozófiájából annak a nemzetnek szellemére követ-

keztetnünk. Ennek a szerves kapcsolatnak meg kell lennie a magyar nép szellemisége és a magyar nép filozófiai törekvései között is. Hogy ez a kapcsolat csakugyan megvan, azt a magyar filozófia történelmének kell kimutatnia, és ennek kell megállapítania azt a viszonyt is, amely a magyar szellem és a magyar filozófia között mutatkozik. Ha ez a kapcsolat gondos és részletekbe menő, de azokban el nem vesző kutatások által meg van állapítva, akkor a magyar szellem belső alkatának legmélyére sikerül talán hatolnunk, és a magyar szellem ismeretének fundamentumát leraknunk. Azaz: a magyar gondolkozás történelme alkalmas és nélkülözhetetlen eszköz arra, hogy a magyar szellemiség ismeretében előrehaladjunk, és megállapítsuk azt, hogy vajjon a magyar szellem a maga lényege és belső alkata szerint a realizmusra, vagy az idealizmusra, a racionalizmusra vagy az empirizmusra hajlik-e, vajjon az anyagot szereti-e vagy hisz az eszmék végtelen erejében? Mind olyan kérdések ezek, amelyeket a magyar gondolkozás történelmének ismerete nélkül aligha lehet eldönteni, mert a szellem a maga lényegét a történetben nyilvánítja meg.

A magyar gondolkozás történetének megírása a jövő feladata. De már eddigi adataink és ismereteink alapján is megállapíthatjuk, hogy minden alapot nélkülöző frázis az, amely szerint a magyar nem született filozófiára s a magyar józanság nem kedveli a bölcelet szőrszálhasogatásait. Aki ezt az üres szót tovább adogatja, annak fogalma sincs arról, hogy mi a filozófia? — de arról sincs fogalma, hogy milyen a magyar szellem ősi alkata. Amit ugyanis eddig a magyar filozófia történetéből megismertünk, az ennek a szólamnak nyomatékos cáfolata. Ha a scholasztika bölceletétől kezdve nem volt az európai filozófiának egyetlen nagyjelentőségű alakja, akinek tana nálunk visszhangra ne talált volna, ez a tény semmiképen sem arra mutat, mint hogyha a magyar nép szellemi strukturájából hiányoznának a *filozófia iránt való érzék*. Sőt ellenkezőleg, — a reánk maradt bölceleti művek egyenként és összesen, amellet bizonyítanak, hogy élt mindig a vágy nemzetünkben a szellem lényegének és működésének megismerésére. A magyar filozófia tüzetes története véget fog vetni annak a babonának is, amely a magyar szellem *afilozófikus* jellegéről beszél hiszékeny lelkeknek.

Ami már most a magyar szellem *belső alkatára* vonatkozó ismeretünk bővítését illeti, ami eddig a magyar gondolkozás történelméből tisztán áll előttünk, az, úgy látszik, arról tesz tanubizonyosságot, hogy a magyar szellem belső alkata egyfelől a *racionalizmus*, másfelől az *idealizmus* iránya által határozottatik meg. Kétségtelen dolog ugyan, hogy a történelem folyamán felbukkantak olyan képviselői is a gondolkozásnak, akik a realizmus és az empirizmus híveinek sorában foglaltak helyet és e két filozófiai irány mellett törtek lándzsát. Amde bizonyos az is, hogy az ilyen férfiak fellépése, — mint pl. *Bayeré* a XVII. században *Bacon* mellett, — egészen szórványos volt, s hatásuk

is csekély és jelentéktelen. A Descartes tanához csatlakozó Apácai Cseri János óta a magyar bölcseleti gondolkozás a racionalizmus irányában halad. Ezzel a racionalizmussal azután az idealizmus jár karöltve. Igaz ugyan, hogy a XIX. század német-gyökerű materiálizmusa is lábrakap *Mentovich Ferenc* tanában, de csak rövid ideig tengeti életét és minden hatás nélkül, észrevétlenül múlik ki. A racionalizmus nagy alakjainak azonban megvan a maguk kisebb-nagyobb terjedelmű és tekintélyű tanítványi körük. Legyen elég itt csak Descartes, Wolff, Kant, Schelling, Fichte, Hegel hatására hivatkoznunk. Ez a racionalizmus felé hajló szellemi habitus magyarázza meg azt, hogy nem csupán a felvilágosodás magyar irodalma mutat fel gazdag változatosságot — pedig bizony nagyon töredékesen ismerjük még eddig, — hanem, hogy a magyar gondolkozás egészen korán kerül Kantnak és a német idealizmusnak hatása alá. Amíg pl. a pozitivizmus nagyon rövid ideig és csak átmenetileg érvényesült hazánkban, addig a német idealizmus nálunk állandó otthonra talált.

Ha a magyar gondolkozás kritikái, tüzetes történelme ilyen soknemű haszonnal jár a magyar művelődés és a magyar szellem belső alkatának ismerete szempontjából, akkor talán túlzás nélkül állíthatjuk azt, hogy a magyar filozófia történetének búvárlása, hiteles okmányok alapján való megírása, nemzeti tudományos szükséglet, melynek kielégítéséhez nagy érdek fűződik. Éppen ezért csodálkozunk kell azon, hogy e téren *Erdélyi János* halála óta alig történt komoly és számbavehető kísérlet; sőt az a filozófiai bibliográfia is, amelyet ő állított össze nagy akribiával és nagy utánjárással, még mindig kéziratban várja jobb idők hajnalhasadását, amikor valamely szerencsés alkalom közkinccsé fogja tenni.

Ha ezek után áttérünk azoknak a teendőknél való vázolására, amelyek a magyar filozófia történetének megírása terén reánk várnak, meg kell jegyeznünk, hogy az ide fordított munkának csak akkor lesz meg a kívánt eredménye, ha a munka *előre megállapított* és gondosan előkészített terv alapján történik. A Magyar T. Akadémia által kiküldendő bizottságnak kell az ügyet lelkiismeretesen kezébe vennie, s folytatnia a dolgot ott, ahol *Erdélyi* elhagyta, sőt revízió alá kell vennie *Erdélyi* munkáját is az előzetesen feltárt és közzétett filozófiai dokumentumok alapján. A munka sorrendje és programja a következő lehetne.

1. Legelső teendő a *magyar. filozófia bibliográfiájának* lehetőleg teljes összeállítására és közzététele. Egy alapos, szakértelemmel elkészített bibliográfia nélkül még azt sem tudjuk számbavenni, hogy mi is jelent meg már nyomtatásban a filozófiai irodalom terén; ilyen számbavétel nélkül pedig komoly történeti kutatás el sem kezdhető. *Erdélyi János* már említettem bibliográfiája, — mely ez idő szerint *Erdélyi Pál* birtokában van — emlékezetem szerint *Erdélyi János* életének utolsó évéig, tehát 1867-ig, nemcsak az önállóan megjelent műveket

és tanulmányokat, hanem a különböző tudományos folyóiratokban, sőt napilapokban is megjelent értekezéseket, cikkeket, ismertetéseket, kritikákat, vitairatokat lelkiismeretesen számbaveszi és filológiai pontossággal közli. Ennek a munkálatnak kiadása, úgy véljük, a magyar tudományosságának nagy nyeresége lenne, s talán csak itt-ott szorulna némi kiegészítésre. Az 1867. évtől kezdve azonban alig támaszkodhatunk előmunkálatokra, mert ami e legújabb korra vonatkozóan megjelent, az sem nem pontos, sem nem teljes. Hiszen a magyar Kant-irodalom könyvészete sincs még teljesen összeállítva, pedig jó alapul szolgál e tekintetben az a bibliográfia, amelyet Meltzl Hugó közölt az *Acta Comparationis* új sorozatának V. kötetében (1881), azonban ennek az összeállításnak nem egy adata szorul tisztázásra. Bármily sok és nagy nehézségbe ütközik is ennek a bibliográfiának kiadása, kétségtelen, hogy azt tovább halasztani nem lehet. Multunk megbecsülése és a filozófiai tudományosság egyformán sürgetik. Kétségtelen az is, hogy alapos, szakszerű és lelkiismeretes munkának kell lennie.

Ami ennek a bibliográfiának *elrendezését* illeti, nem szabad megelégednünk a szorosabb értelemben vett bibliográfiai adatok közlésével, hanem szükséges mintegy regestaszzerűen az egyes filozófiai dokumentumok tartalmának feltüntetése is. A magyar filozófiai irodalom terén ugyanis az a helyzet, hogy az önálló alakban megjelent művek is igen korlátozott példányszámban jelentek meg, s az a néhány példány, amely reánk maradt, igen nehezen hozzáférhető. Ez a helyzet különösen a régi nyomtatványoknál. Így pl. *Laskói Csókás Péter* „*De Homine*“ c. műve, amely 1585-ben jelent meg, s a renaissance bölcseletének hatását mutatja, ma már teljesen ismeretlen és ritkaságszámba megy. A XVII. század legelején működött *Szepsi Csombor Márton* „*Udvari Schola*“ c. munkája is unikum, pedig tüzetes ismerete annál fontosabbnak látszik, mivel sejtethetőleg, ez a nagyon becses mű a francia moralisták hatása alatt készült.

Az ilyenfajta munkákat természetesen ki kellene újból adatni. Ha azonban ez, — mint előrelátható, — lehetetlen lenne, szükséges tartalmukat röviden közölni, hogy a filozófia történetével foglalkozók legalább ez úton tájékozódhassanak a műről. Természetesen még inkább van szükség ilyen tartalmi közlésre azoknál a dolgozatoknál és értekezéseknél, amelyek folyóiratokban, értesítőkből, évkönyvekben jelentek meg, vagy mint pl. alkalmi vitairatok valamely kis városkában láttak napvilágot. Ezeknek ismerete nélkül minden munkánk nehezebb lesz, mert az ilyen eldugott dokumentumoknak autopsia alapján való megismerése minden kutatónak új fáradságot és időpazarlást okoz. Magától értetődik, hogy ezeknek a tartalmi kivonatoknak elkészítése csak filozófusokra bízható, laikus kezek, bármily tiszteltetreméltók legyenek is egyébként, itt többet árthatnak, mint amennyit használnak.

2. A magyar filozófia történelmének előmunkálatai során leg-

költségesebb és legnehezebb feladat a magyar gondolkozás kéziratban maradt dokumentumainak felkutatása és kiadása. Aki ezzel a munkával megpróbálkozott, nagyon jól ismeri azokat az akadályokat, amelyek csak nagy türelemmel és energiával lehet legyőzni. Megtörténik nem egyszer, hogy a könyvtár vagy gyűjtemény gondozója, kihez valamely filozófiai dokumentum ügyében fordulunk, feleletre sem érdemesíti levelünket, vagy olyan választ ad, amely egyelőre kedvünket szegi. Aki azonban ilyenfajta munkával megpróbálkozott, az tudja azt is, hogy könyvtáraink és levéltáraink még számtalan becses dokumentumát rejtik a magyar gondolkozásnak. Ezek a dokumentumok, elmondhatjuk, teljesen ismeretlenek. Egyházi, családi, kollégiumi könyvtárak kezelőinek érdeklődési körétől merőben távol esnek, s a könyvtár vagy kéziratrendezés folyamán éppen ezért legtöbbször félretétetnek az ilyen tartalmú kéziratok, amelyek azután ott szunyadoznak, amíg hozzáértő ember ismét napfényre nem hozza. A rendezetlen gyűjteményekben pedig egyenesen prehisztorikus mélységekből kell kiásnunk ama becses dokumentumokat. Allításunkat legyen szabad egy pár példával bizonyítanunk. A kolozsvári kollégium 1874—1875. évi Értesítőjében Fekete Mihály kollégiumi tanár említést tesz Apácinak egy kéziratban fennmaradt művéről, amely a kolozsvári kollégium kéziratárában őriztetik. Fekete Mihály utalása alapján sikerült Gyalui Farkasnak e kéziraatra a kollégium gazdag kéziratárában reáakadni. Magam Fekete és Gyalui adatairól mit sem tudva, s nem tudva arról a kéziratgondozója sem, egy egészen más célú kutatásom közben reáakadtam szintén erre az ismeretlen Apácai-kéziraatra. Egy XVII. századbeli, negyedréta alakú, bőrkötésű colligatumban Bisterfeld-kéziratban közölt *Aphorismata physica* c. műve, Regiusnak egy nyomtatott munkája és más kéziratok között ez a szintén kézirat munka is ott van a következő címlap alatt: *Philosophia naturalis Cl. Joh. Cheri Apáci S: S. Th. doctoris, ejusdemque et philosophiae naturalis in Collegio Claudio Litano (sic!) reformatorum professoris ordinarii.* — In usus ejusdem Collegii. — Anno D.M. DC.LX. Ezt a kéziratot jegyzetet kétségkívül Apácai jegyzeteiből, vagy legalább is azok alapján készítette valamelyik tanítványa. Az a benyomásunk azonban, hogy egyenesen a kéziratból való másolással állunk szemben. Bármint álljon is a dolog, ez a kézirat nagy érdeklődésre tarthat számot, miután benne Apácai gondolkozása a legteljesebben jut kifejezésre és a Descartes szelleme tökéletesen nyilatkozik meg. A kézirat egyébként azért is figyelemreméltó, mert egy XVII. századbeli magyar főiskolai, mondhatjuk, egyetemi tanárnak előadásáról ad híj képet. És erre a kéziraatra egy csomó colligatum között kellett véletlenül reábukkanni egy csomó szintén ismeretlen kézirat közé beékelten. A kutatás közben reáakadtam arra, amit nem kerestem, de nem kaptam meg azt, amit kerestem, t. i. *Sipos Pál* filozófiai kéziratát, amelyről Kazinczy többször tesz említést a Sipossal folytatott levelezésében, s amelyről *Meltzl* az *Acta Comparationis* V.

kötetében azt mondja, hogy a kolozsvári ref. kollégium kéziratárában őriztetik. Ennek a kéziratnak előkerítéséhez nagy érdek fűződik, mert azt Kazinczy maga akarta külföldön kiadatni s talán éppen ezért Sipos latinul is írta meg. Itt is íme egy nagy és nehezen megoldható feladat, amelynek megoldására törekednünk kell, mert Siposnak ez a kézírata, amely egész rendszert foglal magában, becses dokumentuma a magyar gondolkozásnak, közelebből a magyar criticizmusnak. (Sipos ugyanis Kant híve volt.) Sipos elveszett kéziratának keresése alkalmával láttam, hogy milyen sok és becses filozófiai dokumentum vár még felkutatásra s kiadásra. Hogy egy további példát említsek: a nagyenyedi Bethlen-kollégium kéziratárában a magyar ősvadás, a magyar Shakespeare-kultusz XVIII. századbeli emlékei, II. Apaffy Mihály kéziratossá imádságos könyve, Bod Péter kiadatlan történelmi tárgyú kézíratai mellett és között a hozzáértő kutató lépten-nyomon filozófiai kéziratokra bukkan, amelyek a kollégium tanárainak bölcséleti kurzusait tartalmazzák, tehát nemcsak a gondolkozás, hanem az oktatás történetének szempontjából is nagy értékkel bírnak. Hiszen nem éreketlen tudnunk, hogy pl. Basire mit és hogyan tanított Bethlen Gábor főiskolájában vagy Köteles mily szempontból, mily terjedelemben adta elő a statisztikát? Végül még egy példát. A kolozsvári *Erdélyi Múzeum* kéziratára egy hatalmas, együtt gondozott kéziratkeg birtokában van, amelyet szintén egy egészen véletlen eset folytán volt alkalmunk tüzetesen megtekintenünk és megállapítanunk róla, hogy az a magyar gondolkozásnak egyik legbecsesebb s legérdekesebb emléket rejt. Azt a vitát tartalmazza, amelyet, úgy látszik, *Aranka György* indítására folytattak Erdély tudósai és filozófusai, még pedig írásban akként, hogy kézzől-kézre adatott Aranka véleménye az *akarát szabadságról*, s mindenik vitázó megírta a maga véleményét mindenik előző véleményre, miközben a saját álláspontját is kifejtette. Ezen kézzől-kézre járó, vándorló kéziratban az akkori Erdély minden számottevő tudósának filozófiai álláspontja visszatükröződik.

Nagyok tehát azok a nehézségek, amelyek a magyar gondolkozás dokumentumainak feltárásával járnak együtt, de minél inkább telik az idő, annál nagyobbak lesznek ezek az akadályok. A várakozás és halogatás veszélyt rejt magában s itt az utolsó pillanat, amikor már végleg körmünkre égett a gyertya. Lecsatolt területen lévő könyv- és kéziratárainkhoz most is csak nagynehezen férhetünk hozzá; kár lenne addig vesztegelnünk, míg a meglévő veszélyekhez újak is járulnak.

Ha a reánkmaradt dokumentumokat terv és rend szerint kutatjuk, kétségkívül rövid idő alatt nagy eredményeket fogunk elérni, mert elmondhatjuk, hogy számos gyűjteményünk e dokumentumok ismerete tekintetében teljesen terra incognita. Itt az első teendő a tervszerűen végrehajtott kutatás eredményeinek állandó közlése, hogy ezáltal megismerjük az egyes gyűjtemények anyagát, s tudomást szerez-

zünk arról, mit *hol* keressünk, de arról is, hogy hol *mit* kereshetünk. Az egyes dokumentumok publikálása természetesen értéküknek megfelelő sorrendben történik, szigorúan tudományos módszer segítségével. Dilettantizmus kizárandó s nem óhajtható a zsurnalizmus sem.

3. Harmadik teendőnk, amelyet itt elég röviden jelezünk, gondoskodás arról, hogy megfelelő monografiák lássanak napvilágot, s szolgáltatassanak alapot egy-egy korszak, majd az egész magyar gondolkozás történetének megírásához. E tekintetben rendelkezünk már bizonyos kezdeményezésekkel, amelyek talán például szolgálhatnak. Pályatételek kitűzése által az akadémián, egyetemeinken, tudományos társaságainkban serkenthetünk és kell is serkentennünk egyeseket ezen kezdeményezések folytatására. Doktori szigorlatok tételül is bátran adhatók e körbe való témák, mert kidolgozásuk által a jelölt bizonyosságot tehet úgy tartalmi tudásáról, mint gondolkozásának önállóságáról és metodikai készségéről. Minél több irányból és oldalról jövő indítást kell adnunk, hogy lássa különösen az ifjú nemzedék, e területen való munkásság szükségét s kedvet nyerjen a kitartó és türelmes munkára.

A magyar gondolkozás történetének előmunkálatait, a fent elmondottak szem előtt tartásával, minél előbb szerveznünk kell. Jól végrehajtott szervezés nélkül eredményt hiába várunk.

Bartók György.

Új társadalomtudományi rendszer.¹

A megismerés és jelesül a „tudomány“ rangját viselő, rendszerbe egységesített megismerés lehetősége a kritikai gondolkodás számára mindenkor problematikus. A társadalomtudomány lehetőségének Comte kezdeményezése óta oly sokat vitatott kérdése azonban más, s ennél a *minden* tudományos igénnyel fellépő tantétellel vagy tanrendszerrel szemben általában érvényesülő, általános ismeretkritikai aggálynál *többet* jelentő speciális tudományelméleti probléma.

Ottlik László ebben a szép felkészültséggel és sok hivatottsággal megírott könyvében ezt a vitát — korábban vallott felfogásától eltérően — meddőnek és tárgytalannak látja. Ámde ha a terjedelmében és színvonalában egyaránt elismerést érdemlő munka a szerző előnyösen ismert tudományos egyéniségének kifejlődésében újabb (s reméljük nem végső) határkövet is jelent, a kiindulási alapoknak ez az első látszatra diametrálisnak tetsző ellentéte mégis egykönnyen áthidalható s mindent inkább jelent, csak éppen világszemléleti eltolódást nem.

A társadalmi jelenségek egyetemes tudományának koncepcióját pályakezdő monografiájában² még a tudományos megismerés határain

¹ *Ottlik László*: A társadalomtudomány filozófiája. Budapest. A M. Filoz. Társaság kiadása, 1926, 228. l., 8°.

² A marxizmus társadalomelmélete (1922), 15—16.